BOBORAHIM MASHRAB SHE'RIYATIDA TASAVVUFIY TAFAKKUR VA INSONIY HAQIQAT IZLANISHLARI

Hayitova Durdona Jo'rabek qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda XVII–XVIII asrlar o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi Boborahim Mashrab she'riyatida tasavvufiy tafakkur, ishq konsepsiyasi, insonning ma'naviy kamoloti va haqiqat izlash motivlari yoritiladi. Shoir ijodining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari mumtoz adabiyot an'analari bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinadi. Shuningdek, Mashrab adabiy merosini o'rganishda manbashunoslik masalasining ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Boborahim Mashrab, mumtoz adabiyot, tasavvuf, ilohiy ishq, rindona ruh, ma'naviy kamolot, badiiy obraz, adabiy meros.

Kirish

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Boborahim Mashrab o'ziga xos badiiy tafakkuri, tasavvufiy qarashlari va xalqona ifoda uslubi bilan alohida o'rin egallaydi. Uning ijodida insonning ichki olami, ruhiy izlanishlari, ishq va haqiqatga intilishi muhim mavzulardan hisoblanadi. Shoir she'riyati faqat shaxsiy kechinmalar ifodasi bo'lib qolmay, insonning ma'naviy dunyosi, e'tiqodi va jamiyatdagi munosabatlariga doir masalalarni ham qamrab oladi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida Mashrab Boborahim Mulla Vali o'g'li nomi bilan qayd etilib, uning hayoti va adabiy merosiga oid ma'lumotlarning cheklanganligi alohida ta'kidlanadi. Shoir nomi bilan bog'liq qo'lyozma va toshbosma manbalar, jumladan, turli nomlar ostida tarqalgan qissalar uning ijodiy merosini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bu manbalarda tarixiy ma'lumotlar bilan keyinchalik shakllangan rivoyatlar qorishib ketganligi sababli, ularni tanqidiy o'rganish talab etiladi [1].

Mazkur mavzuning dolzarbligi Mashrab she'riyatidagi tasavvufiy mazmunni badiiy tafakkur, insoniy qadriyatlar va mumtoz adabiyot an'analari doirasida tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi.

Asosiy qism

Mashrab she'riyatida tasavvufiy tafakkur va ishq talqini

Tasavvuf mumtoz Sharq adabiyotining g'oyaviy-estetik asoslaridan biri bo'lib, unda insonning ruhiy poklanishi, nafsni tiyish, ma'rifatga intilish va Haqqa yaqinlashish masalalari yetakchi o'rin tutadi. Mashrab she'riyatini ham ana shu ma'naviy-estetik an'analar bilan bog'liq holda o'rganish lozim. Biroq shoirning har bir she'riy obrazini faqat tasavvufiy tushunchalar bilan izohlash uning badiiy mazmunini toraytirishi mumkin. Shu sababli matnning mazmuni, obrazlar tizimi va ifoda usulini birgalikda tahlil qilish muhimdir.

Mashrab ijodida ishq tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Mumtoz she'riyat an'analarida ishq ko'pincha insonni o'zligini anglashga, ma'naviy yuksalishga va borliq mohiyatini teranroq tushunishga yetaklovchi kuch sifatida talqin etiladi. Mashrab she'riyatidagi ishq motivini ham shu nuqtayi nazardan o'rganish mumkin. Bunda oshiqning iztirobi, ayriliq kechinmalari, yor vasliga intilishi va o'zlikdan kechish kabi holatlar lirik qahramonning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi.

Ishqning badiiy ifodasida tashqi voqelik bilan ichki kechinma o'rtasidagi munosabat muhimdir. Oshiqning iztirobi shunchaki hissiy holat emas, balki uning ruhiy izlanishlari va ma'naviy o'zgarishlarini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shu jihatdan Mashrab lirikasini tahlil qilishda lirik qahramonning ruhiy holati, ramziy obrazlar va she'riy ifodaning ta'sirchanligiga e'tibor qaratish zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Rindona ruh va ijtimoiy-ma'naviy tanqid

Mashrab ijodining o'ziga xos jihatlaridan yana biri rindona ruh bilan bog'liq. Mumtoz adabiyotda rind obrazi ko'pincha riyokorlikdan yiroq, ichki erkinlikni qadrlaydigan, tashqi ko'rinishdan ko'ra botiniy mohiyatga ahamiyat beradigan shaxs sifatida gavdalanadi. Bunday obraz orqali insonning e'tiqodi bilan amaliy xatti-harakatlari o'rtasidagi muvofiqlik masalasi badiiy talqin etiladi.

Mashrab she'riyatini ushbu yo'nalishda o'rganish shoirning insoniy samimiyat, ma'naviy poklik va haqiqatga sodiqlik masalalariga munosabatini ochib berishga yordam beradi. Xususan, riyo va soxtalikni tanqid qilish motivi mavjud matnlarda tashqi amal bilan ichki e'tiqod o'rtasidagi ziddiyatni aniqlash muhimdir.

Bunda shoirning keskin ifoda usuli va xalqona ohanglari badiiy ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi vositalar sifatida baholanishi mumkin.

Mashrabning xalq orasida keng tarqalgan qissalari uning shaxsiyati va ijodiy faoliyati haqidagi tasavvurlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Biroq tarixiy shaxs, lirik qahramon va xalq rivoyatlaridagi Mashrab obrazlarini o'zaro aynanlashtirmaslik lozim. Ularning har biri turli manbalar va badiiy talqinlar doirasida yuzaga kelgan. Bu farqni hisobga olish shoir ijodidagi ijtimoiy-ma'naviy qarashlarni xolis o'rganish uchun muhimdir.

Mashrab adabiy merosini o'rganishda manbashunoslik masalasi

Mashrab ijodini ilmiy tadqiq etishda manbalarning ishonchliligi alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi ma'lumotlariga ko'ra, shoirning o'zi tomonidan tuzilgan devon haqida aniq ma'lumot mavjud emas. Uning she'rlari turli qo'lyozma va toshbosma to'plamlar hamda Mashrab haqidagi qissalar orqali yetib kelgan. Qissalarning keyingi davrlarda o'zgartirilgani va rivoyatlar bilan boyitilgani tarixiy hamda adabiy ma'lumotlarni farqlash zaruratini yuzaga keltiradi [1].

Mashrab devonining qo'lyozma nusxalariga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda ham nusxalar tarkibi va matn xususiyatlarini qiyosiy o'rganish masalasiga e'tibor qaratiladi [2]. Bu holat shoir merosini tadqiq etishda faqat mashhur rivoyatlarga tayanish yetarli emasligini ko'rsatadi. Aksincha, qo'lyozma nusxalar, nashrlar va ilmiy izohlarni o'zaro solishtirish orqali matnning ishonchli shaklini aniqlashga intilish lozim.

Manbashunoslik yondashuvi Mashrab she'riyatidagi obrazlar va g'oyalarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Muayyan bayt yoki she'r tahlil qilinayotganda uning ishonchli nashrdagi matni, janriy xususiyatlari, tarixiy-adabiy konteksti va ramziy ma'nolari hisobga olinishi kerak. Bu, ayniqsa, tasavvufiy istilohlar va murakkab ramzlarni sharhlashda muhimdir.

Shunday qilib, Mashrab ijodining ilmiy talqini ikki muhim yo'nalishni birlashtiradi: birinchisi — she'riyatning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini ochish; ikkinchisi — adabiy merosning matniy va tarixiy asoslarini aniqlash. Ushbu yondashuv shoir ijodini biryoqlama talqin qilishning oldini oladi.

Xulosa

Boborahim Mashrab she'riyati o'zbek mumtoz adabiyotida tasavvufiy tafakkur, ishq, ma'naviy kamolot va insoniy samimiyat masalalarini o'rganish uchun muhim manbadir. Shoir ijodidagi ishq motivi insonning ruhiy izlanishlari bilan, rindona ruh esa ichki e'tiqod va tashqi xatti-harakat o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq holda tahlil qilinishi mumkin.

Mashrab adabiy merosining o'ziga xosligi uning she'riyati bilan bir qatorda, shoir haqidagi tarixiy va xalqona manbalarning murakkabligi bilan ham belgilanadi. Shu bois matnshunoslik va manbashunoslik yondashuvlarini badiiy tahlil bilan uyg'unlashtirish zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Umuman, Mashrab ijodini chuqur o'rganish mumtoz adabiyotimizdagi tasavvufiy obrazlar, xalqona poetik tafakkur va inson ma'naviyatiga oid g'oyalarning badiiy ifodasini yanada teran anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mashrab. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Qomus.info elektron ensiklopedik maqolasi. https://qomus.info/oz/encyclopedia/m/mashrab/ (murojaat sanasi: 14.10.2026).
2. Abdumannopova, L. Sh. "Mashrab 'Devon'ining qo'lyozma nusxalari". Adabiyot xazinasi ilmiy nashri. https://adabiyotxazinasi.com/index.php/conf/article/view/1769.
3. O'zbekiston musulmonlari idorasi. "Mutolaa zavqi: Boborahim Mashrab (1640–1711)". 16.07.2018. https://muslim.uz/uz/e/post/31714-mutolaa-zavqi-boborahim-mashrab-1640-1711?page=2&per-page=1.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.